

Papp Szilárd

Kismuzsaly (Мужиеве), egykori plébániatemplom (romtemplom)

Az 1657 után, Lubomirski marsall lengyel csapatainak megtorló hadjárata következtében felhagyott Kismuzsaly (ma Nagymuzsaly része) Beregszásztól (Берегове) néhány kilométerre délkeletre, a nagyszőlősi út és Nagymuzsaly mellett feküdt.¹ A várjobbágyok által lakott falut már a XIII. században megkülönböztették iker-településétől, amikor 1232-ben II. András a beregi erdőuradalom gondnokának adományozta.² Az 1330-as évek pápai tizedjegyzékében feltűnő, Keresztelő Szent Jánosnak szentelt muzsalyi kőtemplom bizonyosan Nagymuzsalyon állt, az azonban nem zárható ki, hogy ekkor még Kismuzsaly is ehhez az egyházhhoz tartozott.³ A faluról és templomáról nevének megfelelően jóval kevesebbet hallunk a középkorból, mint a mezővárossá fejlődött Nagymuzsalyról. A település a kusalyi Jakcsokon kívül főként helyi kismemesek – Borsoviaiak, Orosziak, Surányiak, Szirmaiak – tulajdonában volt, egészen a középkor végéig.⁴ A templomnak 1446-ból ismerjük Szűz Mária titulusát, amikor Bacsó Pál nevű *villicus*-át említik.⁵

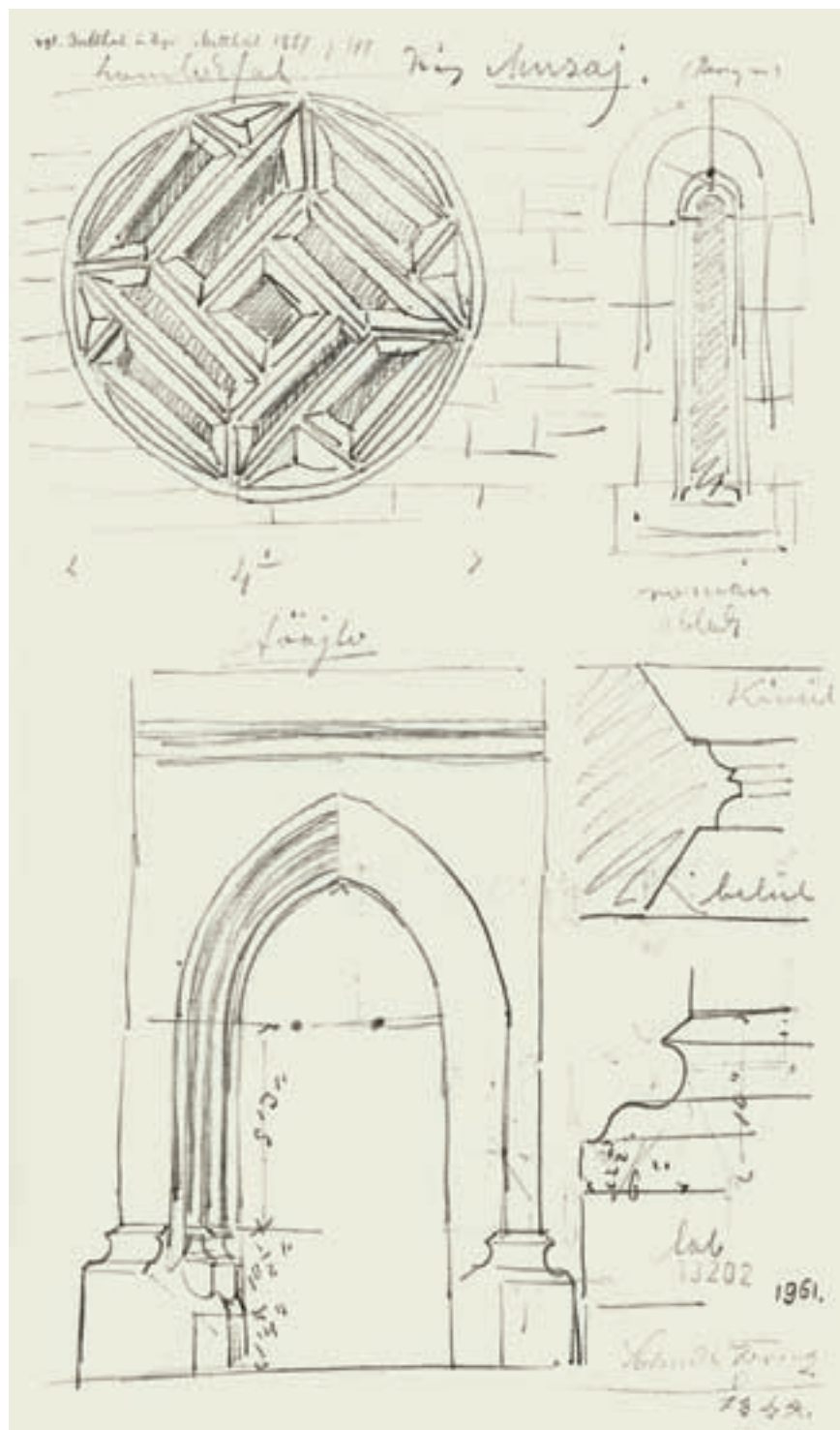
Az épület romja a Nagymuzsaly nyugati végét délről határoló szántó föld közepén áll. Rómer Flóris 1864-es látogatása után így vélekedett sorsáról: *Húsz év múlva az egészből alkalmasint csak e bánkódó sorok maradnak fen, és a mit az emberek vandalismusa be nem tudott végezni, azt az idő lassan rágó foga majd fölemészti!*⁶ Schulcz Ferenc ekkor készült rajzai és a két világháború közötti fotók, illetve felmérések alapján a rom állapota azonban az azóta eltelt másfélszáz évben meglepő módon csak kisebb mértékben változott – mindenféle műemlékvédelmi beavatkozás nélkül (1–7. kép).⁷ A körítőfalak mind a hajónál, mind a szentélynél átlagosan nagyjából az ablakok feléig maradtak fenn, de a hajó keleti és nyugati fala teljesen, oromzatuk pedig több mint kétharmad magasságig áll (8–9. kép).

A kisméretű, keletelt templom falai törtekőből készültek, sarkait armírozták, szerkezeteit faragott kövekből állították össze. A falszövetben meg lehet ugyan különböztetni valamelyest eltérően rakott, vízszintes sávokat, melyek jellemzően az épület szerkezetének bizonyos szintjeihez igazodnak, de ezek aligha tervmódosításra, külön periódusokra, hanem egyszerűen csak az építkezés köz-

beni falkiegyenlítésekre, s ahhoz kapcsolódó minimális technológiai változtatásokra utalnak (3–4. kép).⁸ A templom homlokzatain számos helyen megfigyelhetők az építési állványzat gerendafészkei, belső sarkaiban pedig még csekély vakolatmaradványok is láthatók.

Az épület téglalap alaprajzú hajójához keletről a nyolcszög öt oldalával záródó, egy-egy falszélességgel keskenyebb, egyszakaszos szentély csatlakozik, melynek északi falánál egykor sekrestye állt.⁹ Nyugati kapujától és a sekrestyétől eltekintve az épületen egységes lábazat fut körbe, melynek profilja felülről vékony rézsű, nagyobb félhomorlat (1. kép).¹⁰ Koronázópárkánya már csak két helyen maradt fenn, a hajó déli falának nyugati és keleti sarkán. Előbbinek teljes, két rétegből faragott, összetett profilja megvan, utóbbin már csak az alsó rétegből. A tagozatos alulról rézsűbe metszett félhomorlatból, függőleges lemeztáglából, félpálcátáglából, nagyobb félhomorlatból és rézsűből áll (7. kép).¹¹ A hajót kívül nem támasztják támpillérek, a szentély szabadon álló sarkait igen. Legnagyobb mértékben a délkeleti tám maradt fenn, de felső része már ennek is elpusztult. Homlokoldalát vízvető tagolja, ami felett némileg visszaugrik a falazat síkja, azaz egykor bizonyosan kétosztatú volt.

A hajó nyugati falának tengelyében a falsíkból kisebb mértékben kiugró kapuépítmény emelkedik (11–12. kép).¹² A kváderkő szerkezet be van ültetve a törtekő falba. Fent rézsűs tetejű, vízszintes párkánnyal záródik, melynek profilja alulról félpálcátáglából, nagyobb félhomorlatból és rézsűből áll, lent rézsűbe metszett homorlatos párkánnyal záródó lábazata van.¹³ Homlokoldalába csúcsíves záradéku keret mélyül, melynek profilját befelé a következő tagozatok alkotják: rézsű, félhomorlat, pálcátáglával és rézsűvel közrefogott nagyobb félpálcátágl, homorlat, lemeztáglából kinövő körtetag, homorlat, rézsű. Kétszer megtört homlokzati síkú lábazati tömbjének felső, rézsűs felületén a tagozatok sima oldalú lábazati dobjai vehetők ki. A keret záradékejét egykor timpanon töltötte ki, amire belső felének két oldalán, vállmagasságban egy-egy trapéz alakú, szabályos befáragás utal (13. kép). Ezek alapján nem dönthető el, hogy a timpanon alul egyenes

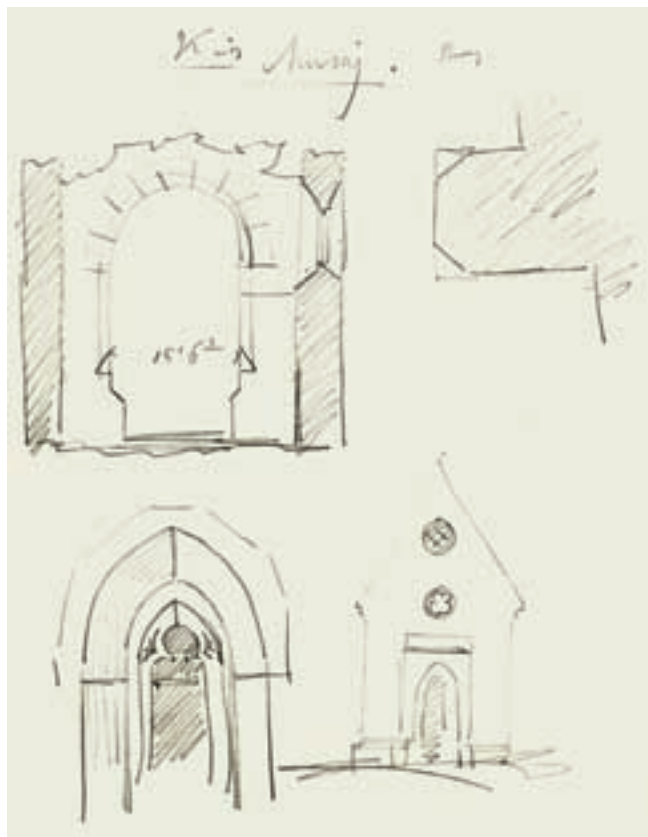
1. A templomrom részletrajzai (Schulz Ferenc, 1864)

vagy szemöldökgyámos megoldással záródott-e. A kapu belső oldalán az elzárására szolgáló tológerenda falba mélyített fészkei szintén láthatók. Nem sokkal a kapu felett egy kisméretű, négykaréjos ablak bontja meg a falat, az oromzat felső részén pedig az 1930-as években készült

fotókon még kivehető egy valamivel nagyobb, áttört körablak, melynek szokatlan rácsa egymásba fonódó két téglalapról, s közepén egy négyzetből állt (1-3, 12. kép).

A hajó déli falának közepén, alul falkiromlás látható, melyet fent a belső oldalon szegmensíves áthidalás zár le.

Annak a kapunak a helyéről van szó, melynek a keretét a beregszászi plébániatemplom 1837–1846 közötti gótizáló felújításakor állítólag elvitték, és beépítették az ottani templomba, nyugati homlokzatának déli bejárataként.¹⁴ Az erőteljesen vakolt és meszelt, csúcsíves keretet a beépítésnél valamelyest talán át is alakították. Profilját ma befelé rézsűből kinövő félpálcstag, félhomorlat, vékony pálcával kísért körtetag, két homorlat közt pálcstag és rézsű alkotja.¹⁵ Rézsűs homloksíki lábazati tömbjének teteje jelenleg vízszintes síkkal záródik, s a keretprofil közvetlenül ebből nő ki. A muzsalyi templom déli homlokzatát két vékony, azonos kialakítású és elhelyezkedésű ablak is megbontja, melyeknek már csak alsó felük látható. Bélletük rézsűs, lezárásuk félköríves volt (1, 4. kép).¹⁶ A hajó északi falát nem tagolja semmi. Terét síkfödém fedte, ami jól leolvasható nyugati és keleti falának belsejéről. Amellett, hogy boltozatra utaló nyomok sehol sem láthatók, a koronázópárkány magasságában a fal síkja vízszintesen visszaugrik. A hajó nyugati részében karzatra utaló nyomok láthatók. Északi és déli falának nyugati, rövid szakaszán – nagyjából a déli fal nyugati ablakának vonala és a nyugati fal között –, közvetlenül az ablakkönyöklők szintje fölött gerendafészek húzódnak. A fészek utólagos kialakításúnak tűnnek, és miután a nyugati fal belsején nincs bekötésre utaló nyom, a karzat bizonyosan fából

2. A templomrom részletrajzai (Schulcz Ferenc, 1864)

3. A nyugati homlokzat archív fényképen

készült. Valószínűleg a templomnak már a református időszakában keletkezett.

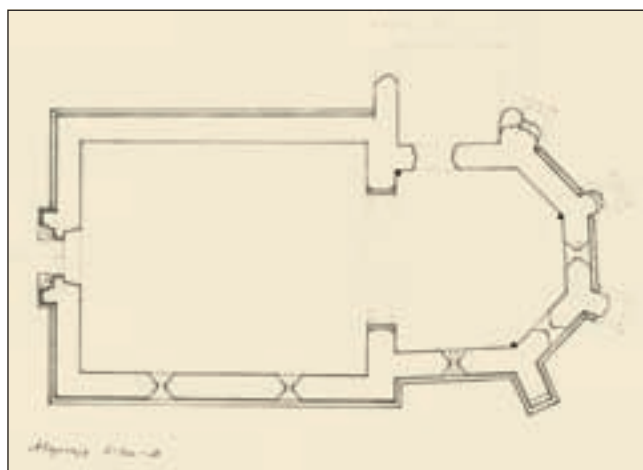
A hajótól a szentélyt félköríves záradékú diadalív választja el. Pilléreinél alul négyzetes lábazati tömbje van, amely nyílás felé néző oldalukon az eredeti járószinttől nagyjából egy méteres magasságban vékony rézsűvel záródik. Közvetlenül efelett a pillérek mindkét oldalon él-szedéssel folytatódnak. A diadalív záradékának lefelé néző oldalán nyomokban még ma is láthatók vöröses, narancsos, feliratos falkép-maradványok (10. kép). Rómer még ki tudott venni belőlük valamit: *Igen díszes rajzban egy alak tűnik fel mondatszalaggal, melyen az elhalványult betűkből csak ezt valék képes megmenteni: face / nobis de die / ofe (?) – és egy számból ...40. valószínűleg 1440. (?)*.¹⁷ A diadalív mindkét pillérén, nyílás felé eső oldalukon egy-egy befaragott gerendafészek látható vállmagasságban, ami diadalívkereszt egykori meglétére utal. Az ív feletti homlokfalon csúcsíves, szűk, falazott nyílás jelenik meg, amely a hajó és a szentély padlásterét kötötte össze egymással.

A szentélynek a keleti, délkeleti és déli falát töri át egy-egy ablak, melyek kialakítása nagyon hasonló a hajóablakokéhoz. Nyílásuk kicsit szélesebb azokénál, bélletük ugyanúgy egyszerű rézsűs. Ma már csak alsó néhány ré-

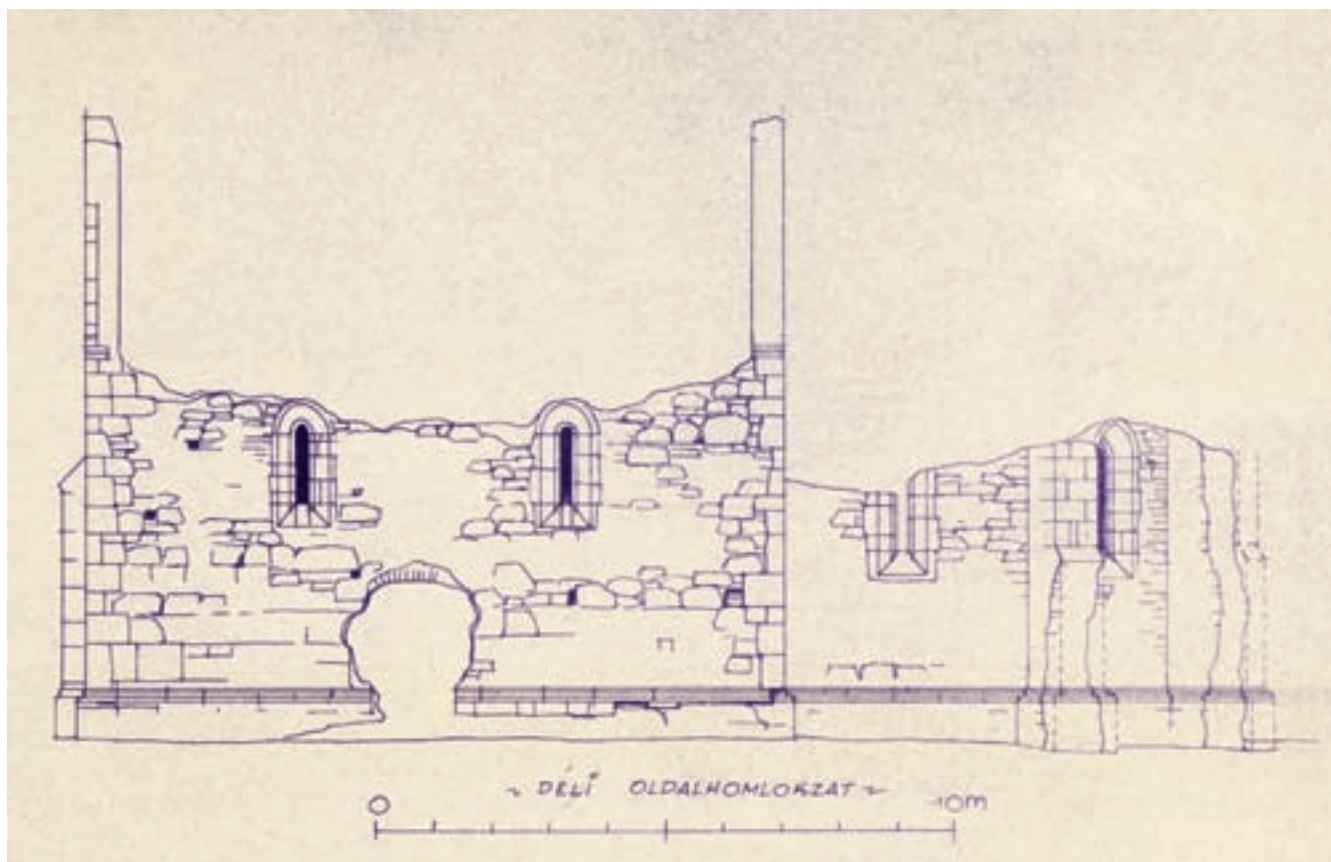

4. A templomrom délkeletről archív fényképen

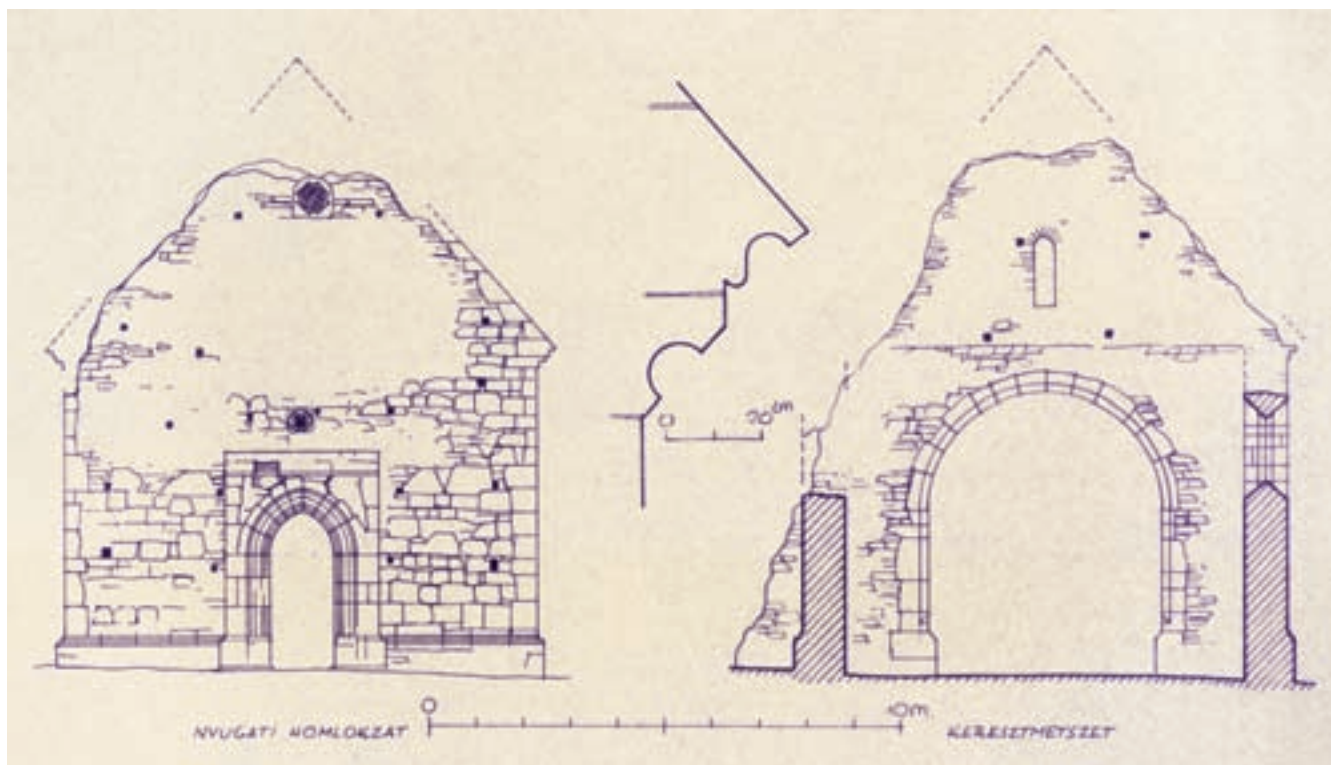
tegekövük látható, de valószínűleg a délkeletit Schulcz még ép állapotában rajzolta le, mivel archív fotók tanúsága szerint ez még az 1930-as években is állt (2, 4. kép).¹⁸ Ezek szerint a szentély ablakai csúcsívesek voltak, és záradékukban két-két orrtag díszítette őket. A szentély déli falába szegmensíves áthidalású, egykor kőkeretes ülőfülke mélyed, padkájának és élszedett szárköveinek néhány darabja még a helyén van. Az északi oldalon a falkiromlás a sekrestye egykori ajtaját jelöli, kőkeretéből, ha volt neki, már nincsenek elemek. Tőle keletre kisebb méretű, négyzetes fülke látható az északi falban, minden bizonnyal a szentségek tárolására szolgált. A szentélyt egykor bordás boltozat fedte, melynek indításai az északnyugati, a délkeleti és a záradékfal északi sarkában még láthatók. Minden sarokban egyetlen, egyszer hornyolt profilú borda

5. A templomrom alaprajza

6. A déli homlokzat felmérési rajza

7. Nyugati homlokzat és keresztmetszet a hajó főpárkányával

8. A templomrom délkeletről

9. A templomrom délnyugatról

válík ki a falfelületből, azaz a legegyszerűbb boltozati formával számolhatunk.

A sekrestyéből nyugati és keleti falának csonkja látható a hajó, illetve a szentély északkeleti sarkához csatlakozva, északi falának vonalát már csak földhányás mutatja. Síkfedésű lehetett, mivel a szentély északi, magasan álló falának külsején nincsenek boltozásra utaló nyomok.

Ami a muzsalyi templomból ma még látható, teljesen egységes építkezés eredménye. Ezen nem változtat falszövetének némileg eltérő kialakítása, de nyugati kapujának a falba önálló szerkezetként való behelyezése sem. Építésének keltezése a csekély, vele foglalkozó irodalomban jelentős különbséget mutat. Henszlmann Imre, kitérve vékony, részben félköríves ablakainak román kori jellegére, az épületet egyéb formái alapján a XV. századra helyezte, azzal magyarázva e datálást, hogy a fenti ablakok a területen máshol is megfigyelhetők ebből az időből.¹⁹ Csányi Károly és Lux Géza különösebb indoklás nélkül 1300 körülre keltezte, amit Deschmann Alajos is átvett.²⁰

A templom vékony, rézsűs ablakai, melyek a hajónál ráadásul félkörívvel záródtak, alapvetően valóban Árpád-kori formák. Mégis igazat kell adnunk Henszlmannak, hogy e területen – persze máshol szintén – jóval később is előfordulhatnak.²¹ Ha azonban eltekintünk az ablakoktól, végképp nem jelenik meg olyan forma a templomon, amely kényszerítő erővel a XIII–XIV. század fordulójára mutatna.²² A lábazati párkány, a főpárkány, a bordaindítás vagy a bordaprofil meglehetősen kortalan megoldások, a XIV. század második felétől a XVI. századig azonban sokkal elterjedtebbek voltak, mint korábban, főként hasonló nagyságrendű falusi templomoknál.²³ Kismuzsaly datálásának kérdésében a döntő szót így aztán nem is ezek, hanem nyugati kapuzata mondja ki. A falsík elé kiugró, felül vízszintesen záródó kapuépítmény ismert már a román korban, és példái a XIII. század utolsó harmadából csúcsíves nyílással is feltűnnek.²⁴ Ezek kerete viszont jellemzően egyszerű bélletlépcsős, az az összetett profilú, finom tagolás, amely Kismuzsalyon látható a profilozott lábazati tömbbel és főként a tagozatok oszlopdobjaival együtt, egyértelműen későbbi időre mutat. A kapu ahhoz a típushoz sorolható, amely a kerci (Cârța) templom és a gyulafehérvári (Alba Iulia) székesegyház, valamint a nagybányai (Baia Mare) Szent István-templom nyugati kapujától származtathatóan Erdély főleg szász településein terjedt el, és nagyjából a XIV. század második felére, a következő század első negyedére lehet keltezni.²⁵ E kapuk pontosabb datálása és egymáshoz való viszonyuknak a tisztázása az épületek teljes vizsgálatát igényelné, a kismuzsalyi legkövetlenebb analógiája azonban nem is közöttük található. A néhány kilométerre az egykori falutól fekvő Beregszász plébániatemplomban két példánya is

látható e típusnak: a hosszház északi kapuja és a szentélyből a sekrestyébe vezető építmény, amely egykor majdnem biztosan a templom Szent Mihály-temetőkápolnájának volt a nyugati bejárata.²⁶ Alapszerkezetükön kívül keretprofiljuk sémája is megfelel a muzsalyiának, egy lényeges megoldásban pedig ugyanúgy eltérnek az erdélyi

10. Festésmaradvány a diadalíven

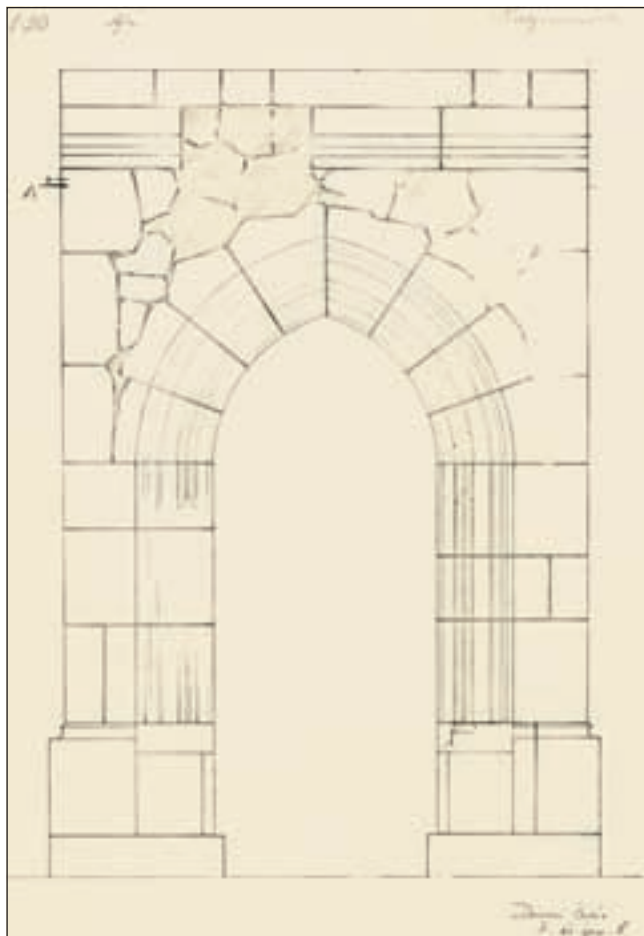
csoporttól, mint ahogy a muzsalyi is: keretükről hiányzik az Erdélyben mindenhol meglévő fejezetsáv. Elég egyértelműnek tűnik, hogy a muzsalyi kaput a beregszászi példák alapján készítették, főleg ha az előbbi felett lévő, négykaréjos körablakot is bevonjuk az összefüggésbe. Ennek karéjai nem abban a meglehetősen szokványos pozícióban helyezkednek el, melynél egy álló kereszt szárainak felelnek meg a karéjok, hanem egy ettől jóval ritkább helyzetűben, amelynél ettől 45°-kal el vannak fordítva, azaz két karéj lefelé, kettő felfelé néz. A beregszászi északi kapu melletti falszakasz ablakának a mérműve ugyanilyen helyzetű négykaréjból áll. Azt is érdemes még ebben az összefüggésben megjegyezni, hogy mind a muzsalyi, mind a beregszászi templomban félkörös záradékkal épí-

tették meg a diadalívet. Mindez azt jelenti, hogy a kismuzsalyi kapura, s rajta keresztül az egész templomra a beregszászi kapuk datálása a mérvadó. Miután ezeket a XV. század első felére lehet keltezni, az egykori Kismuzsaly romos, de jórészt még álló templomát is valamikor ebben az időszakban építették. Ennél pontosabb datáláshoz Rómer feljegyzése nyújthat még támpontot, aki a diadalíven egy évszám utolsó két jegyét látta (40), és azt maga is 1440-re egészítette ki.

Külön kell megemlékeznünk a nyugati homlokzat ormánák tetején látható, különös ablakról (1, 3. kép). Alapvetően körbe szerkesztett, egymásba fonódó kettős téglapláról van szó.²⁷ Az archív fotók alapján egyértelmű, hogy áttört kőrács volt, és Schulcz rajza alapján az is világos, hogy a motívumot mérműtagozattal képezték ki.²⁸ E geometrikus ornamentals leginkább azokra a szalagfonatokra emlékeztet, melyeket Csemegi József lánckereszt néven vezetett be a hazai szakirodalomba. A Magyar Királyság területén e motívumok alapvetően a román kori emlékeket jellemzik, a muzsalyi talán legközelebbi párhuzama a koronázási jogar gömbjének szintén körbe helyezett, valamivel bonyolultabb fonata (14. kép). Nem lehetett

azonban teljesen ismeretlen a későbbiekben sem, amire egy XIV. század végi sírkő címerábrája a bizonyosság. Sőt, a gótikus miniatúrafestészetében nem volt ritka, átnyúlva egészen a humanista könyvdíszítésig is.²⁹ Muzsalyon mérműtagos kialakítása miatt bizonyosan a gótika korából származik. Összehasonlító anyag nélkül önmagában nehezen tudnánk datálni, nyilván az épülettel együtt keletkezett. Hogy honnan vették az akkor bizonyosan régi-es motívumot, és mi volt vele a céljuk, a kor kőfaragásában unikális jellege miatt aligha deríthető ki. Még az sem kizárt, hogy apotropaiikus céllal helyezték el a templom főhomlokzatának csúcsán, ahogy arra Csemegi gondolt volna az emlék ismeretében. Még egy dologra érdemes vele kapcsolatban felhívni a figyelmet az alább következők miatt: az ablak kompozíciója és kidolgozása, megmaradt ábrázolásai alapján, kifejezetten jó minőségű. Mestere, aki számára e motívum nem lehetett kézenfekvő, biztos kézzel faragta ki, ráadásul sikeresen adaptálva a gótikus mérművek kőfaragói gyakorlatához.

A település jelentőségéhez képest a kőből épült, számos faragott, a falusi átlagnál összetettebb profilú szerkezetet mutató temploma feltűnően precíz építmény.

11. A templom nyugati kapujának felmérési rajza

12. A templom nyugati kapuja

13. A nyugati kapu záradéka a templombelsőből

Az épület fennmaradása állítólag azzal is összefüggött, hogy a falusiak a gondosan megépített, masszív falakat nem tudták széthordani.³⁰ Nyugati kapuja minőségében egyáltalán nem marad el a szóban forgó beregszászi kapuktól sem, azoknak csupán egy nagyságrenddel kisebb másuk. Ez felveti annak a lehetőségét is, hogy Beregszász nem csak mint előkép játszott szerepet a kismuzsalyi templom építésénél, hanem a megyeközpontban dolgozó mesterek esetleg részt is vettek a munkákban. Utalhat erre az is, ahogyan a nyugati kaput önálló szerkezetként építették be a falazatba. Tulajdonképpen nem is túl valószínű, hogy amikor Beregszászon egy jelentős kőfaragóműhely működött, a szomszéd, jelentéktelen faluban felállítsanak egy másikat is. Sokkal ésszerűbbnek tűnik, hogy a Muzsalyon dolgozó kőműveseket onnan látták el faragott kőanyaggal, sőt, hogy a templomot egy Beregszászon tevékenykedő mester tervezte.

Természetesen nem ismert, hogy e feltevés mögött milyen személyes, történeti kapcsolatok állhattak. A falu számos kismemesi tulajdonosa egyenként bizonyosan nem volt képes egy ilyen építkezés finanszírozására, de ez még közös fellépésük esetén is legalább kérdéses. Talán Beregszászal kapcsolatban az egyházszervezetben volt valami olyasfajta, általunk ismeretlen összefüggés, amely a falusi templomok sorából kiemelkedő építkezésnél komolyabb anyagi háttérrel tudott biztosítani.

14. A koronázási jogar részlete

A fényképeket Mudrák Attila (8–10, 13, 15), Kollár Tibor (12) és Szelényi Károly (14) készítette, az archív anyagok forrása: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 13202 (1), 13201 (2), K 6092 (5), K 6094 (6), K 6096 (7) K 6085 (11); Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 063.422PD (3), 065.807PD (4).

JEGYZETEK:

- ¹ II. Rákóczi György lengyel hadjárata és a válaszcspásra ld.: MoT III/2.: 1068–1072. Kismuzsalyi vonatkozásáról: LEHOCZKY 1862. 271.
- ² GYÖRFFY 1963. 546.
- ³ A tizedjegyzékek adatait ld.: MON. VAT. I/1.: 333., 350., 365. 1337: (*unacum ecclesia lapidea sub honore beati Johannis Baptiste*) DL 41387 – AO VII.: 602.: No 322.; GYÖRFFY 1963. 546.
- ⁴ Ld.: *Németh Péter* tanulmányát e kötetben; továbbá NEUMANN 2006. 94.: No 218., 108–109.: No 252., 111–112.: No 259–260.; MAKSAY 1990. I.: 180.
- ⁵ KÁROLYI OKL. II.: 248–249.: No 149.
- ⁶ Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-hagyaték, ltsz.: 379/5.
- ⁷ Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13201, 13202; Fotótár, ltsz.: 65.807, 65.810.
- ⁸ Ld. pl. a nyugati falat, ahol a kapu tetejénél húzódik egy vízszintes váltás, majd a hosszfalak főpárkányának a magasságában egy újabb. A hajó déli falán szintén az egykori kapu tetejének a szintjénél érzékelhető eltérés, ld.: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6097.
- ⁹ A hajó belseje nagyjából 10,5×8,5 m, a szentélyé 6×6,5 m: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6095.
- ¹⁰ Rajzát: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13202.
- ¹¹ Felmérése: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6096.
- ¹² Felmérése és rajza: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6085, 13202.
- ¹³ Rómer festésmaradványokat is látott a felső párkányon: *Fölül egyenes párkánnyal bir, melynek horonya vörösre a többi zöldre volt festve, és sötét vörös meg fehér vonalokkal díszítve*. Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-hagyaték, ltsz.: 379/5. – ld. még uo.: Rómer-jegyzőkönyvek, XVI. 16.
- ¹⁴ Erre ld. a beregszászi templomról szóló tanulmányt e kötetben. Megjegyzendő, hogy a beregszászi keret a méretei alapján meglehetősen szűkösén, épp hogy csak elférne a muzsalyi falkiromlásban, ahol az egykori keret nyugati szarkövének alsó, igaz, tagolatlan réteggöve még a helyén van.
- ¹⁵ Némileg eltérő felmérése: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 1509.
- ¹⁶ Az ablakok záradéka: Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 65.807; Tervtár, ltsz.: K 13202.
- ¹⁷ Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-hagyaték, ltsz.: 379/5 ld. még uo.: Rómer-jegyzőkönyvek, XVI. 17–18.; illetve RÓMER 1874. 127 (a Nagymuzsalyon látottakkal keverve). Lángi József a diadalív béléletében figyelt meg néhány kisebb, közvetlenül a kő felületére festett töredéket. Itt valószínűleg karéjos keretekbe foglalva mondatzalagot tartó figurák, talán ószövegségi próféták mellképeit jelenítette meg a festő. A szentély falai mentén több rétegben volt található festett, színes vakolattöredék.
- ¹⁸ Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13201; Fotótár, ltsz.: 65.807, 65.810.
- ¹⁹ HENSZLMANN 1864. 150.
- ²⁰ CSÁNYI–LUX 1943. 227.; DESCHMANN 1990. 126.
- ²¹ Ld. pl. a szatmári Nagyszekeres plébániatemplomát, ahol a falkutatás egyértelműen igazolta, hogy szentélyének délkeleti falán látható, a kismuzsalyi szentélyablakokkal nagyfokú egyezést mutató ablaka egyszerre épült az 1500 körüli, XVI. század elejei templommal, melynek többi szerkezete formailag is erre a késői időszakra utal. PAPP 2011. 126., 13. kép.
- ²² A hajó nyugati oromzatának körablakáról ld. alább.
- ²³ Ld. pl. a lábazati párkány profilját, amely Visegrádon megjelenik 1366 körül a palotakápolnán (BUZÁS 1990. 24., 219. kép), másrészt némi változtatással a Mátyás kori zárt erkélyen is (BUZÁS–LÖVEI 2001. 36. kép).
- ²⁴ SZAKÁCS 2011a. 20.
- ²⁵ ENTZ G. A. 1982. 182–189.; ENTZ 1996. 32., 62., 70–71.; PAPP 2011. 196–197.
- ²⁶ Ld. a beregszászi templomról szóló tanulmányt e kötetben.
- ²⁷ Schulcz rajza nem egészen pontos, rajta a téglalap oldalai nem mindenhol esnek egy vonalba. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13202.
- ²⁸ Ld. pl.: Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 63.422.
- ²⁹ CSEMEGI 1960b. 15–25. és 7/3. kép.
- ³⁰ HENSZLMANN 1864. 150.

15. A szentély déli fala a diadalív részletével

Papp Szilárd

Nagymuzsaly (Мужи́еве), református templom

A Bereg megye déli részén, Beregszásztól (Берегове) néhány kilométerre délkeletre, a nagyszőlősi úton fekvő Nagymuzsaly templomáról a XIV. század első feléből vannak a legkorábbi, részben közvetett adataink. Muzsaly (*Musay, Muse*) Pál nevű papja 1334-ben hat, 1335-ben három garast fizetett a pápai tizedjegyzék szerint.¹ Bár ebből az említésből önmagában nem derül ki, hogy az ekkorra már szétváló két település, Kismuzsaly, illetve Nagymuzsaly közül melyikről is van szó – elképzelhető az is, hogy még közös volt az egyházuk –, de egy két évvel későbbi adat elég valószínűvé teszi, hogy Nagymuzsalyon kellett állnia a forrásból következő templomnak. 1337-ben ugyanis Péter lampertszászi bíró unokaöccsével együtt muzsalyi birtokukat az ottani, kőből épült és Keresztelő Szent Jánosnak szentelt templommal együtt eladták, az oklevélben pedig felsorolják a szomszédos településeket, köztük Kismuzsalyt is.² A kőből épült egyháznak 1374-ből és 1413-ból is ismerjük az említését.³ Nagymuzsaly a XV. században mezővárosnak számított, a század első felében többször is szóba kerülnek bírái és polgárai.⁴

A keletelt templom a település fölött, szőlőhegyének oldalában áll (1–4. kép). Az inkább kisméretűnek mondható épület nagyjából megőrizte középkori formáját.⁵ Falai támpilléreivel együtt túlnyomóan kváderkőből készültek, szerkezeti elemeit is kőből faragták.⁶ Az azonos

1. A templom délkeletről

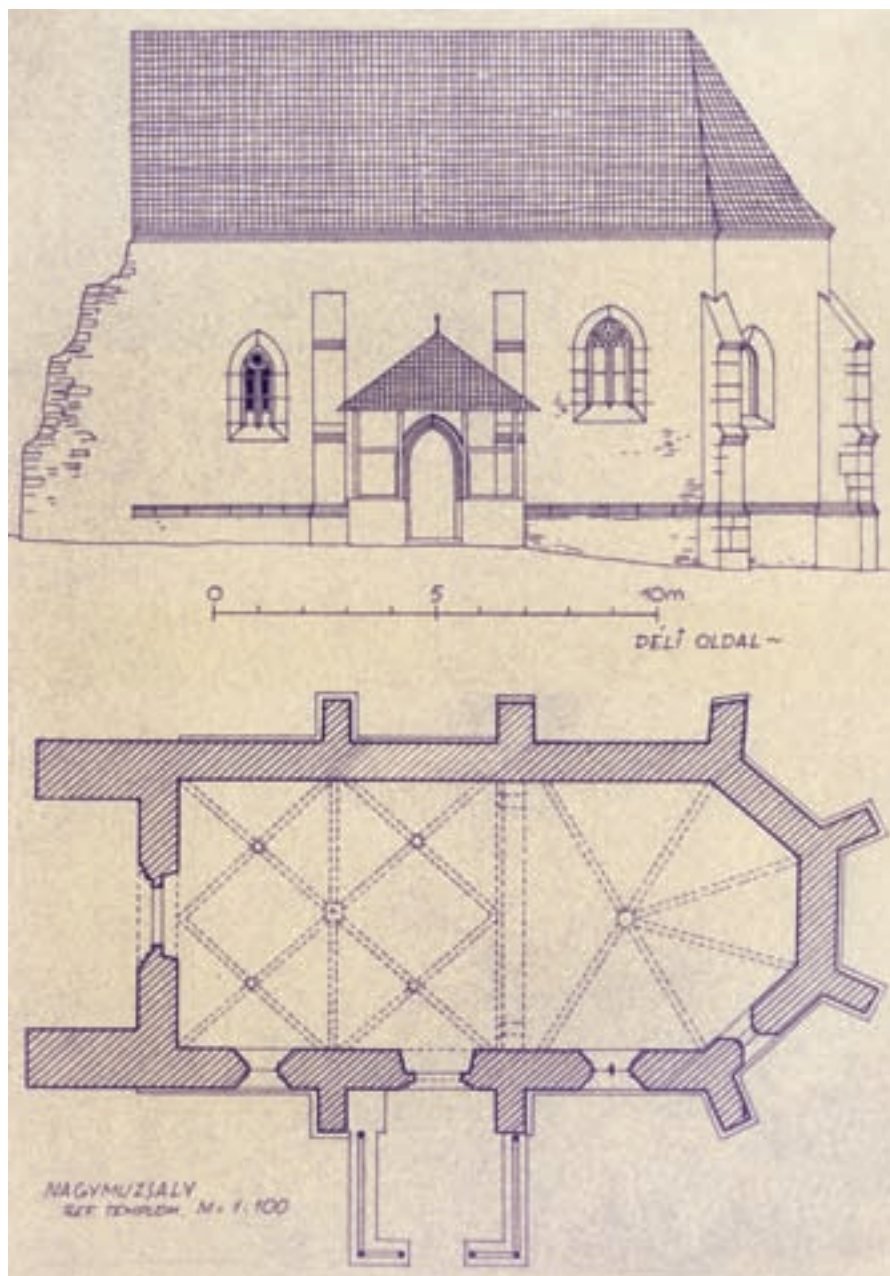
szélességű hajóból és szentélyből álló templom keleten a szabálytalan nyolcszög öt oldalával záródik, szentélye egy boltszakaszos, a hajó kettő. A templom külsején körbefutó lábazat a nyugati és az északi falon cementes anyagból készített, egyszerű, modern forma, amely az északi táмок esetében erőteljesen kiugrik. A középkori lábazati párkány jelenleg az északkeleti fal északi végén jelenik meg,

2. A templom északkeletről

és a déli fal nyugati sarkáig fut, az itt álló támra azonban már nem nyúlik rá.⁷ A párkányprofil alulról vékony rézsűt, félpálcátagot és függőleges lemeztágra metszett félhomorlatot mutat, a támpilléreken azonban egyszerűbb, rézsűbe metszett homorlattal alakították ki (4. kép).⁸ Nem eltérő fázisokról van azonban szó, a támoknak a körítőfalhoz való csatlakozásainál a kétféle profil mindenhol egyazon kőre van ráfaragva. A templom falának tetején középkori formájú koronázópárkány is fut, rézsűbe metszett félhomorlatos profillal.⁹ A nyugati falon e párkány azonban kissé feljebb, már az oromzat felületén húzódik, s két vége nem is fut ki teljesen a sarkokig, ami utólagos elhelyezésre utal.

Az épület sarkait ma egy-egy, északi és déli falát két-két támpillér támasztja, melyek nem mindegyikének vezethető vissza a léte és jelenlegi funkciója a középkorig. Eredeti az északi fal nyugati támja, a déli fal mindkét pil-

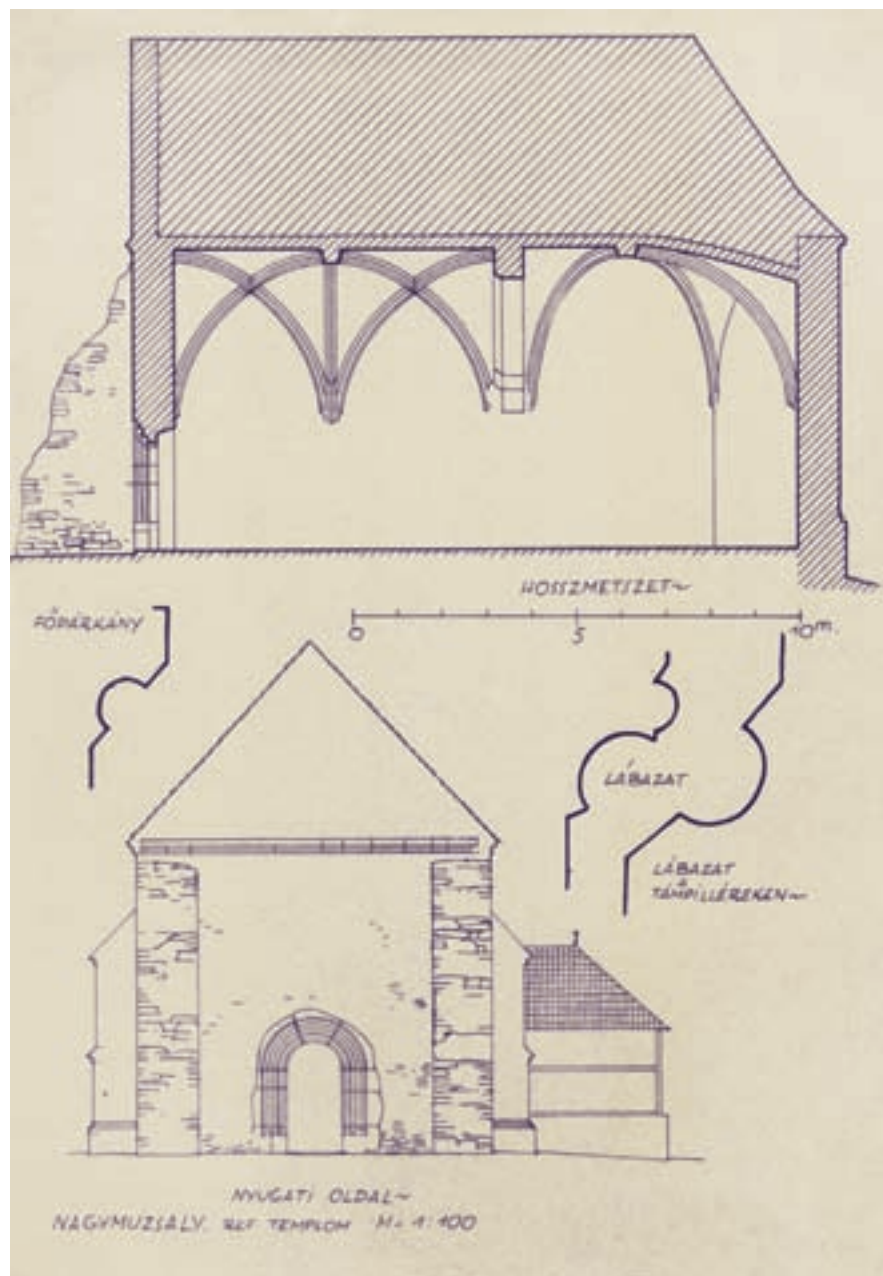

3. A templom alaprajza és déli homlokzata

lére, továbbá a délkeleti és a keleti zárófal két támpillére. Ezek kétszartúak, s homlokoldaluk két-két vízvető-párkányának profilja rézsűbe metszett félhomorlattal lett kialakítva.¹⁰ Az északi fal közepén és keleti végén látható tám az itt elhelyezkedő egykori sekrestye falaiból áll. Erre több dolog is utal: a többi támtól eltérően egyosztagúak; homlokoldaluk tetején a vízvetőpárkány nem középkori, hanem modern formát mutat; a keleti a déli párjával ellentétben nem átlósan, hanem merőlegesen helyezkedik el a hosszfalra; s 91 cm-es vastagságukkal eltérnek a középkori táмок egységesen 61–62 cm-es vastagságától.¹¹

Noha a sekrestyéből a szentélybe vezető nyílásra ma már semmi sem utal, s az az archív felméréseken sem jelenik meg, Rómer még látta befalazott ajtaját.¹² Aligha a középkorból származik a nyugati fal két támpillére, melyek merőlegesen állnak e falra. Vastagságuk minden eddiginél jelentősebb, 1,3 m-es, hármass lépcsőzészűek, s nincs rajtuk semmilyen tagolás.¹³

A templom nyugati homlokzatát, amely a szőlőhegy felé fordul, egyetlen kapu törli át (5. kép). Nyílása és széles kerete félkörívvel záródik, profilja alul háromszor megtörő homlokoldalú lábazati tömb rézsűs lezárású tetejéből nő ki.

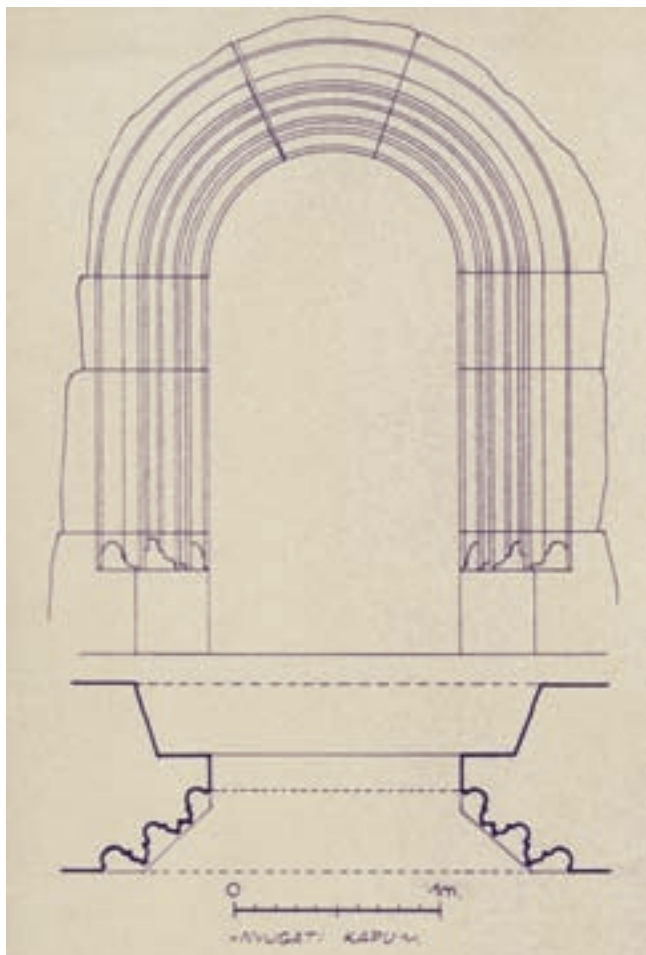

4. A templom hosszmetSZete és nyugati homlokzata profilrajzokkal

A profilt a következő tagozatsor alkotja a nyílás felé: vékony rézsű, félhomorlat, két, kisméretű pálcatag által közrefogott átlós körtetag, félhomorlat, két, vékony rézsű által közrefogott kettős (!) körtetag, félhomorlat, vékony rézsű.¹⁴ A homlokzat oromzatának csúcs-részébe vastagon meszelt dombormű, egy kisméretű, szakállas (?) fej van befalazva.¹⁵

Az északi homlokzaton az eddig leírtakon túl nincsenek részletek, és a szentély északkeleti szakaszát sem bontja meg nyílás. Záradékfalán rézsús bélletű, jelenleg köríves záródású, befalazott, középkori ablak látható, amely nagyobb méreteiből következően egykor biztosan

csúcsívesen záródott. Nagyjából ezzel egyező a kialakítása a délkeleti falszakasz ablakának is, melynek csúcsíve nyílászáradéka felett még kivehető. Mérműve már ennek sincs, eredetileg ugyanúgy kétosztatú lehetett, mint az előző. Nem a falszakasz tengelyében helyezkedik el, hanem nyugatra eltolva, ami esetleg egy nagyobb méretű főoltár-felépítményre utal a szentélyzáradékban. Mind méretét és arányait, mind elhelyezkedését tekintve némileg eltér ezektől az ablakoktól a déli fal keleti szakaszának rézsús bélletű, kétosztatú nyílása. Ez maradt fenn a leginkább középkori állapotában, csúcsíves záradékában

5. A templom nyugati kapuja

vakmérnöve is megvan: a nyílásokat fent orrtagokkal gazdagított csúcsívek zárják, felettük középen íves oldalú háromszögben háromkaréjos motívum látható. A déli fal középső szakaszában nyílik a templom másik bejárata. Csúcsíves záródású, keretprofilja megtörő homlokoldalú lábazati tömbjének a tetejéből nő ki, és a nyílás felé vékony rézsűből, félpálcatagból, félhomorlatokkal közrefogott háromnegyed-pálcatagból és félpálcával kísért félkörletagból áll.¹⁶ A déli fal nyugati szakaszában szintén csúcsíves, rézsűs bélletű, kétosztatú ablak látható, áttört mérnövet egyetlen, orrtag nélküli körből alakították ki.¹⁷

A templom belseje hatásában ma osztatlan térként jelenik meg. A két boltszakaszos hajót az egy boltszakaszos, ugyanolyan széles szentélytől ugyan elválasztja egy félkörívesen záródó, a hajó felé élszedett profilú diadalív, de ennek pillérei nem a járószintről indulnak, hanem vállmagasságban kettős negyedkörívvel kialakított, az ível azonos vastagságú vállkövekről (6–8. kép).¹⁸ A szentély falait csak déli ablaka alatt, tengelyétől némileg keletre tolva bontja meg egy szegmentíves záródású, feltehetően falazott ülőfülke. A sarkokból egy-egy borda indul a boltzat közepén látható, nagyméretű záróköhöz, a nyugati sarkok indításai a diadalívtől függetlenek, s némileg kelet felé el is vannak tolvá. A falból az indítások visszametszésel válnak ki, a bordaprofil mindkét oldalán rézsűbe metszett félhomorlatot mutat. A zárókövön a bordaprofil körbefordul, alsó felületén egy különváló, díszetlen tárcsa látható.

A hajóban a külsővel kapcsolatban már leírt szerkezeten túl hálóboltzata utal középkori származására (3,

6. A szentélybelső nyugatról

8-9. kép). Ez alapvetően két, az egész teret átfogó keresztbordából, továbbá a hosszfalak felezőtengelyeiből induló, e bordákat átszelő, a keleti és nyugati fal ívmezejének záradékpontjaiba futó bordákból áll, amit egy további, hevederívként vezetett borda egészít ki. A bordaprofil a szentélyben láthatóval azonos, s a falból visszametszéssel kiváló indítások is megegyeznek a szentélyboltozat indításaival. A hosszfalak közepén a három borda nem egy pontból, hanem szorosan egymás mellől indul, a középsőnél az indítás felett fél méterrel még egy visszametszés jelenik meg (10. kép). A keleti sarkok bordái itt is különválnak a diadalívtól. Az északkeleti, díszítetlenül eltekintve a többi három bordacsomóponton egy-egy csücsköstalpú, sima felületű címerpajzs látható. A boltozat zárókövének alsó felületéről egy némileg függő záróköre emlékeztető, kereszt alakú tömb lóg le, melynek mind a négy vége egy-egy csücsköstalpú címerpajzsot formál (11. kép). Felületük sima, csak a nyugati közepén vehető ki domború alakzat, talán lilium, esetleg kettős kereszt. A tömb aljáról még lenyúlik egy mára meghatározhatatlanná vált töredék, melyet Henszlmann *végvirág*ként írt le, és Schulcz is rozettaként ábrázolt.¹⁹

A templom középkori (?) kifestéséről főként Rómer jegyzett fel adatokat. Eszerint *a templom egészen festve volt*, ami alatt azonban nem falképeket értett, hanem az architektonikus elemek díszítését. Sárga, vörös, illetve sötétkék sávokkal és cikcakkmintával voltak színezve a boltozati bordák indításaikkal együtt, a déli kapu keretének tagozatai pedig befelé okkersárgára, kékre, vörösre, kékre és megint okkersárgára voltak festve.²⁰

7. A diadalív részlete és bordaindítások a templom északi falán

8. A hajó boltozata keletről

9. A templom hosszmetSZete

A templom periodizációjáról és részben keletkezésének idejéről falkutatás és ásatás nélkül inkább csak sejtéseket lehet megfogalmazni. Első ránézésre egységes építményről van szó, de a templom szerkezeteinek jó része világosan későbbből származik, mint a XIV. század első fele, azaz nem tartozhatott hozzá a korai említésekből ismert, kőből emelt épülethez. Egy korábbi építményre leginkább még az utóbb átalakított diadalív utalhat félköríves záradékkal, s azzal a körülménnyel, hogy sem a szentély, sem a hajó mellőle induló bordái nem az általa bezárt falsarkokban található, azaz feltehetően későbbi elhelyezésűek. Óvatosságra int mindenesetre, hogy a félköríves lezárású diadalív a környék gótikus építészetében nem volt ismeretlen, s éppen az ikerfalu Kismuzsaly és a szomszédos Beregszász (egykori) plébániatemplomában látható ilyen (a két utóbbi épület, illetve egy részük amúgy is szoros kapcsolatban áll egymással).²¹ Ha a diadalív viszont korábbi periódushoz tartozik, az akkori hajónak a szélessége megegyezett a maival, szentélye viszont lehetett kisebb, akár félköríves is. A hajóval azonos szélességben kitűzött, poligonális, támpilléres jelenlegi szentély már mindenképpen abban a későbbi, jobban megfogható periódusban keletkezett, amelyet a templomnak főként a kapui és a boltozatai képviselnek. Eldönthetetlen azonban, hogy a jelenlegi hajó falai milyen mértékben származnak egy korábbi épületből, s mennyire építették át őket.²²

E későbbi periódus keletzésére van már némi morfológiai fogódzónk. Hálóboltozat hazánkban a XV. század középső harmada előtt nemigen képzelhető el, főleg nem

egy ekkora méretű település templomában. A nem túl gyakori muzsalyi boltozatforma első datálható példája az uralkodói donációjú pozsonyi (Bratislava) Szent Márton-templomban található az 1430-as évekből.²³ De használták még 1500 körül, a XVI. század elején is e lefedést, amint azt a szomszédos Ugocsában fekvő Akli plébániatemplomának közeli, Nagymuzsalyétól aligha független példája mutatja.²⁴ A keletkezés további pontosítására a nyugati, gazdag profilozású, gótikus kapu félköríves lezárása és a hajó bordacsomópontjain látható címerpajzsok alakja adhat még némi reményt. A félkörív a gótikában a XV. század első harmadának, felének a környékén vált a csücsív mellett újra jobban népszerűvé, a csücsköstalpú pajzsforma pedig a század középső harmadától terjedt el.²⁵ Nem valószínű tehát, hogy a Zsigmond kor végénél korábban következett volna be a szóban forgó átalakítás. Nehezebb megmondani, hogy időben felfelé meddig tolható ki e munkálatok keletzése. A tárgyalt formák a gótikus építészet végéig mind használatban maradtak, s noha például a szentély déli ablakának mérműformája inkább a Zsigmond kor felé mutat, a hajóablak mérműve viszont 1500 körüli megoldásokat juttat az eszünkbe. A kérdés eldöntéséhez adalékkal szolgálhatna, ha az épület két, ritkának számító megoldásának ismernénk a párhuzamait. A nyugati kapu egybeolvadó körtetag-párja és a hajóboltozat zárókövének címerpajzsos bővítménye – legalábbis számomra – nem ismert máshonnan, ezért további feltűnésük esetleg akkor is keltező értékkel bírhat, ha maguk a megoldások provinciálisnak is tűnnek.

A hajó boltozatával kapcsolatban még egy dolog megfontolásra érdemes. A diadalív formájával összefüggésben már utaltunk a néhány kilométerre fekvő Beregszász esetleges előkép szerepére, amely a kismuzsalyi templom esetében egyértelmű.²⁶ Felvethető, hogy a nagymuzsalyi, nem túl gyakori boltozatnak nem a beregszászi templomban állt-e valamiféle előzménye, mégpedig a szentélyben. Ennek gótizáló, XIX. század közepi boltozatának az építésénél ugyan már nem láthatták a jóval korábban beszakadt középkori boltozatot, legalábbis teljes épségében, de figyelemre méltó, hogy a jelenlegi boltozat alaprajzi formájában átvariálva megfigyelhetők azok az elemek, amelyek Nagymuzsalyon is megjelennek.

A XV. század középső és utolsó harmadában, illetve a XVI. század első felében Nagymuzsalyonak jó néhány birtokosa volt: a kusalyi Jakcsok, a Károlyiak, a beregi ispán Keszi Balázs, a bélteki Drágfiak, vagy Büdi Mihály, illetve a remetei pálosok.²⁷ A fenti, bizonytalan datálás a számos és gyakran változó tulajdonossal együtt nem engedi meg, hogy kijelölhessük közülük az építető(ke)t. A templomon látható legkevesebb hét címerpajzs utalhat arra, hogy a költségek jó néhány személy között oszlottak meg. Nem kizárt, hogy az építkezésben a település közössége is részt vállalt, az egyház bizonyos jogainak esetleges tulajdonosaként akár mint fő donátor is.²⁸

A fényképeket Mudrák Attila (1–2, 6, 8, 10–11) és Papp Szilárd (7) készítette, az archív anyagok forrása: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6079 (3), K 6080 (4), K 6077 (5); Budapesti Műszaki Egyetem felmérése (9).

10. Boltindítás a hajó déli falán

11. A hajó záróköve

JEGYZETEK:

- ¹ MON. VAT. I/1.: 333., 350., 365.
- ² *unacum ecclesia lapidea sub honore beati Joannis Baptiste* (MOL, DL 41387; AO VII.: 602.: No 322.; GYÖRFFY 1963. 546.
- ³ 1374: *in qua (Nogmuse) ecclesia lapidea in nomine sancti Joannis Baptiste* – KÁROLYI OKL. I.: 346.: No 213.; 1413: *ecclesiam lapideam cum sepultura* – ZsO IV.: 167.: No 622.
- ⁴ CSÁNKI I.: 412; ld. még: *Németh Péter* tanulmányát e kötetben.
- ⁵ A templom belsejének hossza 13,8, szélessége 6,15, belmagassága nagyjából 6,5 m, ld.: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6080, 6084.
- ⁶ Noha az épületnek jelenleg az északi és nyugati falát vakolat fedi, a többi alapján nyilván ezek is kváderből épültek. A legutóbbi felújításnál a kváderfelületeket cementtel kifügázták, és a fugákat feketére festették, amitől az épület ma inkább hasonlít egy családi ház „divatos” kőkerítésére, mint az istentiszteletnek helyet adó, sok száz éves építményre. A faragott szerkezetek mind kívül, mind belül meszelve vannak.
- ⁷ Archív alaprajzok még rögzítették a hajó északi oldalán végigfutó eredeti lábazati párkányt is, ld.: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6079, 6093.
- ⁸ A profilok némileg ingadozó formákat mutató felméréseit ld.: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6080, 6078, 13199.
- ⁹ Felméréseit ld. uo.
- ¹⁰ A déli fal két pillérét a déli bejárat 1830 után épült előcsarnoka részben eltakarja, ld.: CSÁNYI–LUX 1943. 229.
- ¹¹ A méretadatokra ld.: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6084.
- ¹² Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XVI. 20.
- ¹³ Az archív ábrázolásokon a pillérek homlokoldala általában romos, hármas tagolás nemigen vehető ki rajtuk. A legkorábbin, Schulcz Ferenc 1864-es rajzán azonban mai állapotukban láthatók (Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13199). Felvetődhet, hogy e tákok nem állagproblémával kapcsolatban keletkeztek a középkort követően, hanem a templomnak nyugat felé volt valamiféle meghosszabbítása. Ennek nem csak az ellent, hogy erre nincs semmilyen további adatunk, de a tákoknak a templomfalakhoz képest feltűnő vastagsága is, illetve az, hogy közvetlenül utánuk a hegyoldal meredekebben indul felfelé.
- ¹⁴ Felméréseit ld.: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6077, 6078, 6087, 13199
- ¹⁵ Hasonló jellegű relief a szatmári Giródtótfaluban (Tăuții de Sus) álló, feltehetően az egykori nagybányai obszerváns templommal azonosítható épület nyugati bejárata felett volt valamikor látható, ld.: KOLLÁR 2011. 234. és 10–11. kép (Emődi Tamás). Vö. még: HENSZLMANN 1864. 150.
- ¹⁶ Felméréseit ld.: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6078, 13200.
- ¹⁷ Osztópálcája csódarabból van betoldva, de Schulcz idejében, s a többi archív felmérés szerint még később is megvolt az eredetije: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6079, 6089, 6091, 13199, 13200. Még egy 1978-as fotón is kő osztópálca látható, Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 77178.
- ¹⁸ Az északi oldalon a hajó felé a vállkő felülete vissza van faragva az élszedés vastagságával.
- ¹⁹ HENSZLMANN 1864. 150; Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13200.
- ²⁰ KÖH Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XVI. 19–20.; RÓMER 1874. 127 (Rómer a könyvben nyilvánvalóan összekeverte a vázlatfüzetében még szétválasztva bemutatott, Nagymuzsalyon, illetve Kismuzsalyon látottakat. Hogy melyik információ melyik templomra vonatkozik, jegyzeti alapján egyértelműen eldönthető.); ld. még: HENSZLMANN 1864. 136, 150.
- ²¹ Beregszászra és Kismuzsalyra ld. egy tanulmányt, illetve egy leírást e kötetben.
- ²² E kérdések tisztázását nehezíti az is, hogy a külső falfelületek kifügázása miatt lehetetlen például eldönteni, melyik támpillér épült együtt, illetve utólag a fallal.
- ²³ A pozsonyi templom nyugati részének első emeletén a középső és az északi teret fedték ilyen boltozattal, ld.: *Sigismundus rex et imperator* 2006. 656–657 (Juraj Žary).
- ²⁴ Ld. az akli templom leírását e kötetben.
- ²⁵ A félköríves lezárásról ld. a nagyszőlősi templom leírásánál mondottakat e kötet lapjain. A csücsköstalpú pajzsforma korai emléke a Kölkedi-család 1429-es armálisán (*Sigismundus rex et imperator* 2006. 412.: No 4.130 – Jékely Zsombor) vagy Frangepán János (†1436) síremlékén (ENGEL–LÖVEI–VARGA 1983. 46–47. és 22–23. kép) látható. A forma megjelenésének idejét illetően fontos lehet a kurtyáni pálos kolostortemplom hajója, melynek faloszlopain egyszerre tűnnek fel háromszögű és csücsköstalpú címerek, s amely valamikor 1418-at követően épült, ld.: BODÓ 2010. 337–348., 87., 88., 92. kép.
- ²⁶ Ld. erre Kismuzsaly leírását e kötetben.
- ²⁷ Ld. *Németh Péter* tanulmányát e kötetben; továbbá: MAKSAY 1990. I.: 181.
- ²⁸ E lehetőségekre ld.: KUBINYI 1999. 269–286.; Nagymuzsallyal kapcsolatban ld. *Németh Péter* tanulmányát e kötetben.